

La ciutat de les dames i Terra d'elles: dues utopies feministes en català¹

Pilar Godayol

Universitat de Vic. Facultat d'Educació, Traducció i Ciències Humanes
Carrer de la Laura, 13. 08500 Vic
pgodayol@uvic.cat

Resum

Elizabeth Russell sosté que les utopies escrites per dones són més transgressores «perquè des-constreueixen el concepte de perfecció» (2007: 21). En aquesta línia de crítica social i necessitat de reformes, quant al gènere femení, neixen, amb cinc segles de diferència, les dues obres estudiades aquí, *Le livre de la cité des dames* (1405), de Christine de Pisan, i *Herland* (1915), de Charlotte Perkins Gilman. Amb notables excepcions com *La mística de la feminitat* (1965), de Betty Friedan, i *El segon sexe* (1968), de Simone de Beauvoir, a casa nostra els discursos androcèntrics es ben cuidaren de negar l'entrada d'aires subversius que, per raons òbvies, poguessin esverar aquell àngel de la llar amansit i silenciats, per dir-ho a la manera woolfiana. Charlotte Perkins Gilman arribà per primera vegada a Catalunya i a la península ibèrica el 1982 amb la traducció al català de Montserrat Abelló per a l'editorial La Sal d'*El paper de paret groc*. En els mateixos anys vuitanta i per a la mateixa editorial Helena Valentí traduí al castellà *El país de ellas* (1987), obra que el 2002 traslladà al català Jordi Vidal Tubau en una edició a cura d'Eulàlia Lledó que porta per títol *Terra d'elles*. Poc després, el 1990, *La ciutat de les dames*, de Christine de Pisan, es pogué llegir en llengua catalana amb una edició i traducció de Mercè Otero per a la col·lecció «Espai de Dones» d'Edicions de l'Eixample. Aquest article presenta la recepció a Catalunya de dos clàssics del gènere de les utopies feministes, *La ciutat de les dames* (1990), de Christine de Pisan, i *Terra d'elles* (2002), de Charlotte Perkins Gilman, amb notes sobre la seva difusió al castellà i al gallec.

Paraules clau: Christine de Pisan; Charlotte Perkins Gilman; *La ciutat de les dames*; *Terra d'elles*; història de la traducció; gènere i traducció.

Abstract

Elizabeth Russell holds that utopias written by women prove more transgressive «because they deconstruct the concept of perfection» (2007: 21). Along these lines of social critique and call for reform, where feminine gender is concerned, there emerge, separated by a span of five cen-

1. Aquest article s'inscriu en el grup d'investigació consolidat «Estudis de gènere: traducció, literatura, història i comunicació» (GETLIHC) de la Universitat de Vic (AGAUR, SGR-833) i en el subprojecte I+D «Traductoras y traducciones en la Cataluña contemporánea (1939-2000)» (Ref.: FFI2010-19851-C02-02), finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación.

turies, the two works we examine here: *Le livre de la cité des dames* (1405), by Christine de Pizan, and *Herland* (1915), by Charlotte Perkins Gilman. With notable exceptions such as Betty Friedan's *La mística de la feminitat* (1965), and Simone de Beauvoir's *El segon sexe* (1968), androcentric discourse made sure that subversive ideas were effectively barred entry into Catalonia, since they obviously could have shaken up the tame and silent angel of the home, as Virginia Woolf put it. Charlotte Perkins Gilman first came to Catalonia and the Iberian Peninsula in 1982, care of Montserrat Abelló's Catalan translation of *The Yellow Wallpaper* (*El paper de paret groc*) published by La Sal. That same decade, La Sal would also publish Helena Valentí's Spanish translation of *Herland* (*El país de ellas*, 1987), which in 2002 came out in Jordi Vidal Tubau's Catalan translation, edited by Eulàlia Lledó, titled *Terra d'elles*. In 1990, *La ciutat de les dames*, by Christine de Pizan, appeared in Catalan, edited and translated by Mercè Otero for the «Col·lecció Espai de Dones», Edicions de l'Eixample publishers. This article examines the reception in Catalonia of these two classic works in the genre of feminist utopias, Christine de Pizan's *La ciutat de les dames* (1990), and Charlotte Perkins Gilman's *Terra d'elles* (2002), and includes notes on their circulation in Spanish and in Galician as well.

Keywords: Christine de Pizan; Charlotte Perkins Gilman; *Le livre de la cité des dames* / *La ciutat de les dames*; *Herland* / *Terra d'elles*; history of translation; gender and translation.

Sumari

1. <i>La ciutat de les dames</i> ,
de Christine de Pizan	Coda
2. <i>Terra d'elles</i> , de Charlotte
Perkins Gilman	Bibliografia

Vaig agafar la primera que vaig palpar. Era la del final del prestatge, es titulava *L'aventura de la vida*, o una cosa semblant, d'una tal Mary Carmichael, i s'havia publicat aquell mateix octubre. Feia tota la cara de ser el primer llibre de l'autora, em vaig dir, però cal llegir-lo com si fos l'últim de la llarga sèrie, com la continuació dels altres que m'he anat mirant, dels poemes de lady Winchilsea, de les comèdies d'Aphra Behn i de les novel·les de les quatre grans novel·listes. Els llibres es continuen els uns als altres, tot i que tenim el costum de jutjar-los separatament. (VIRGINIA WOOLF, traducció d'Helena Valentí, 1996: 142)

En el capítol cinquè d'*Una cambra pròpia*, de Virginia Woolf, la narradora pren un llibre a l'atzar, acabat de publicar, d'una tal Mary Carmichael. Després de revisar en els capítols anteriors obres d'escriptors i escriptores mortes, entre les quals destaca Jane Austen i les germanes Brontë, es decideix a reivindicar l'obra de les vives i a intentar descobrir què han heretat de les seves antecessores perquè, com afirma, «els llibres es continuen els uns als altres, tot i que tenim costum de jutjar-los separatament».

En la línia woolfiana que darrere de cada obra hi ha altres obres i que darrere de cada escriptora hi ha altres escriptores en una xarxa de connexions que les trava no sols entre elles sinó també entre elles i nosaltres, voldríem emmarcar aquest article. Amb l'esperit de celebrar la influència de figures verticals, «mares

simbòliques», dels estudis de gènere de tots els temps, presentem la recepció a Catalunya de dos clàssics del feminisme utòpic: *La ciutat de les dames* (1405) i *Terra d'elles* (1915), amb notes sobre la seva difusió al castellà i el galleg.

Entre aquests dos llibres, el primer de Christine de Pisan (1365-1430) i el segon de Charlotte Perkins Gilman (1860-1935), hi ha gairebé cinc segles de diferència, quatre-cents noranta anys de canvis socials i polítics, guerres i represions, colonialismes i capitalismes, revolucions i vindicacions identitàries. I, concretament, per a les dones, de talents menystinguts i silenciats. El primer, d'exquisida radicalitat, s'oposa dialècticament a la misogínia i transcendeix els valors del seu temps plantejant una humanitat en femení. Es presenta com la primera «ginecotopia» (terme definit per Ursula le Guin el segle xx), una proposta utòpica per a les dones mai contemplada abans: «un espai propi on poder viure en pau sense la misogínia dominant, amb les manifestacions de la pròpia cultura, amb una genealogia femenina que justifica i protegeix el benestar de les dones i promou i respecta les diferències.» (OTERO 2003: 36). Amb *La ciutat de les dames*, Pisan s'avança més d'un segle a la utopia més celebrada i tòpica, *Utopia*, de Thomas More, publicada el 1516. El segon, escrit a principi del segle xx i fruit d'unes reivindicacions més concretes, també relata un món de dones i és una fita de la literatura ginecotòpica. Tots dos llibres, amb altres obres posteriors, comparteixen una característica rellevant: per dir-ho com Eulàlia Lledó, rebenten les vores dels gèneres; és a dir, no es limiten a les ginecotopies o a la ciència-ficció sinó que incorporen filosofia política i tesis vindicatives.

1. *La ciutat de les dames*, de Christine de Pisan

Nascuda a Venècia el 1364, filla de l'astròleg i físic Tommaso da Pizzano, Christine de Pisan abandonà les terres italianes de ben petita, quan el pare es convertí en conseller de Carles V de Valois i instal·là la família a París, en una mansió reial, a prop del palau de Saint-Pol. El rei no tan sols li proporcionà un habitatge luxós i una renda de cinc-centes lliures d'or, sinó que li concedí el privilegi que la filla fos educada com una princesa. Una dècada després d'arribar a París, el 1379, es casà a quinze anys amb Étienne Castel, de vint-i-quatre, noble que acabava de guanyar el càrrec de notari del rei. A partir del casament, tant la família reial com la pròpia caigueren en la més absoluta desgràcia. Els monarques moriren i un nen de dotze anys, inestable i violent, el «roi fou», pujà al poder i deixà de banda les idees humanistes del pare. A més, el 1389 la pesta s'endugué el marit de Pisan i la deixà vídua a vint-i-cinc anys, amb tres criatures, una mare i una neboda al seu càrrec, i en una situació econòmica desesperant. Pisan començà la carrera literària per dotar la família de recursos.

La seva producció, que abasta tres dècades, és abundant i variada: des de centenars de poemes i epístoles, com *Le debat de deux amants* (1400) i *Cent ballades d'amant et de dame* (1407-1410), a biografies, com la de Carles V (1404) i la de Joana d'Arc (1429), obres memorialístiques, com *Livre de la mutation de Fortune* (1404) i *Livre des trois vertus* (1405), i tractats de filosofia, d'instrucció moral i de política. En total arribà a escriure cinquanta-cinc llibres. A tot aquest

volum d'obres, cal afegir-hi les relacionades amb la temàtica de les dones i els seus drets, que culminà amb la publicació el 1405 de la primera utopia feminista de tots els temps: *La ciutat de les dames*. Amb l'esclat de la guerra civil, el 1412 Pisan fugí de París i es refugià al convent de Poissy fins als últims dies. Morí el 1430, a l'edat de seixanta-sis anys.

Escrita entre el desembre de 1404 i l'abril de 1405, *La ciutat de les dames* sorgeix com a resposta al tractat misogin de l'època *Les lamentations de Mathéole*, en el qual, com afirma a les primeres pàgines del llibre (1990: 28), «filòsofs, poetes i moralistes, tots semblen parlar a l'uníson per concloure que la dona és intrínsecament dolenta i inclinada al vici». Val a dir que, entre 1399 i 1402, Christine de Pisan havia participat a la «querelle du Roman de la Rose» i, en aquestes circumstàncies, havia escrit *Epistre au Dieu d'amours* (1399) i *Dit de la rose* (1402), assaigs en què defensa les dones davant la literatura misògina de l'època, especialment en el món clerical. La seva aportació en els cercles humanistes del moment inicia la *querelle des femmes*, debat que continua fins a la Revolució Francesa.

Com la ciutat imaginària de Plató a *La República* o la de San Agustí a *La ciutat de Déu*, l'autora ubica el llibre en un lloc físic i simbòlic governat per dones que representa al·legòricament el reestabliment dels antics matriarcats. Segons Milagros Rivera Garretas (1990: 179), amb *La ciutat de les dames* «per primera vegada a Occident s'arriba a imaginar un espai polític exclusivament de dones i a proclamar la necessitat material i mental de la seva existència». Pisan concep aquest espai com una ciutat de «co-sororitat», que construeix en tres etapes, coincidents amb les tres parts del llibre. En la primera, la Raó ajuda l'autora a aixecar els murs i a tancar les fortificacions de la ciutat; en la segona, la Rectitud l'assisteix per erigir les cases, els edificis i els temples; i, en la tercera, la Justícia l'empara en la construcció de les cobertes i les teulades i en la tria i l'acompanyament de les dones escollides que hi han de viure. Les dues primeres parts, més llargues, tenen un planteig més clàssic i històric; la darrera, més breu, és clarament de base cristiana.

Deutora de Boccaccio i altres fonts clàssiques i contemporànies, a cavall entre l'edat mitjana i el Renaixement, aquesta joia textual posa sobre la taula una colla de qüestions totalment en voga sis-cents anys després: entre d'altres, la importància de reconstruir una genealogia històrica de les dones, la necessitat de recuperar les nostres mares intel·lectuals, els arguments a favor i en contra del matrimoni, la vàlua de la castedat i la virginitat, el tema de la violació, la necessitat de posseir un espai íntim per a escriure, el vincle entre la independència i la creació, la igualtat d'oportunitats entre els homes i les dones o el valor de l'educació de les dones. En definitiva, la ciutat de Pisan s'alça paral·lelament a una edificació al·legòrica de la història occidental en femení, la primera de tots els temps.

Sense contenir una dedicatòria especial, *La ciutat de les dames* es dirigeix a les cases de França, d'Orléans, de Borgonya, de Berry i de Borbó, les biblioteques de les quals n'allotjaven exemplars. L'èxit del llibre sembla corroborat, atès el gran nombre de manuscrits contemporanis que se'n conserven. Com apunta

Otero a la introducció de la versió catalana (1990: 17), «és probable que les llibreries de París en venguessin uns quants». En el segle XVI amb el replantejament de la *querelle des femmes*, els textos de Pisan encara foren rellevants. En el XVII, el nom de l'autora es començà a desdibuixar. Louise de Kéralio, en el XVIII, reivindicà el text pel fet de ser escrit per una dona sobre dones i per a les dones. En el XIX, l'atenció es focalitzà en l'àmbit polític i poètic de Pisan. Finalment, en la segona meitat del segle XX, amb l'explosió dels moviments feministes i la consegüent necessitat de trobar antecessores, se la rescatà de l'oblit i se'n reconstruí vida i obra, en tant que figura i text emblemàtics d'una època històrica poc donada a reivindicar els drets de les dones.

Dels vint-i-cinc manuscrits conservats del *Livre de la cité des dames* (en destaca un d'autògraf revisat per l'autora cap al 1410), n'hi ha dues edicions crítiques, fruit de dues tesis doctorals presentades els anys setanta: d'una banda, la de Monica Lange, de la Universitat d'Hamburg, amb el títol *Livre de la cité des dames: Kristische text-edition auf grund der sieben überlieferten 'manuscrits originaux' des textes* (1974), i, de l'altra, la de Maureen C. Curnow, de la Universitat de Vanderbilt, amb el títol *The livre de la cité des dames by Christine de Pisan: a critical edition* (1975). Com explica Marie-José Lemarchand a la nota a la traducció castellana (1995), el text de Curnow, basat en el manuscrit de la Bibliothèque Nationale de París, ha estat la base d'altres textos crítics i de la traducció a l'anglès d'Earl Jeffrey Richards (1982), a l'holandès de Tine Ponfoort (1984), al francès modern de Thérèse Moreau i Éric Hicks (1986) i a l'alemany de Margarete Zimmerman (1986).

Quatre anys després de les versions francesa i alemanya, el 1990 *La ciutat de les dames*, de Christine de Pisan, arribà per primera vegada a Catalunya i a l'Estat espanyol en una traducció al català (obra avui descatalogada i introbable) de Mercè Otero i Vidal per a la col·lecció «Espai de Dones» d'Edicions de l'Eixample, editorial que reprengué les tasques de La Sal, quan fou clausurada el 1989. Iniciada a Barcelona el 1983, per dir-ho com Marina Gustà (2009: 46), «va ser meritòria la solitària aventura en català de La Sal Edicions de les Dones». La Sal va néixer a Barcelona el 1977, durant l'onada de reivindicacions feministes dels primers anys de la transició. La Sal Edicions de les Dones fou la primera editorial feminista catalana que impulsà la tasca singular de recuperar la memòria històrica literària en femení de casa nostra. S'especialitzà en la publicació de literatura d'autores catalanes i estrangeres clàssiques amb l'objectiu de reconstruir la tan volguda genealogia femenina. Substituïda La Sal per Edicions de l'Eixample, la col·lecció «Espai de Dones» publicà dues sèries: «Clàssica» i «Contemporània». *La ciutat de les dames* és un dels primers títols de la «Clàssica».

No és casualitat que la promotora i traductora al català d'aquesta obra fos la professora, crítica literària i activista feminista Mercè Otero i Vidal. El 1989 s'estrenà en l'art de la traducció en versionar del llatí al català per a La Sal (en fou un dels seus últims títols) el *Liber manualis* de Duoda, comtessa de Barcelona, que intitulà *De mare a fill: escrits d'una dona del s. ix* (el 2004 es reedità a la col·lecció «Clàssics del Cristianisme» amb el títol *Manual per al seu fill*). Un any després, el 1990, Otero traduí al català, a partir del text de l'edició de Thérèse

Moreau i Éric Hicks, *La ciutat de les dames*. El llibre va acompanyat d'una introducció ben documentada, en la qual presenta l'autora i l'obra. Hi assevera que «*La ciutat de les dames* és atractiu per als lectors i lectores actuals perquè, d'alguna manera, es desmarca d'altres obres medievals pertanyents al mateix gènere o similar» (1990: 16). Encara que l'argumentació és la típica de l'època, a base d'exemples religiosos i profans explicats a bastament, com exposa, «la gràcia està en el criteri aplicat en la tria dels models» (1990: 16). El títol de Pisan s'inspira en el de *La ciutat de Déu*, de sant Agustí, obra amb el qual comparteix una altra característica: la finalitat apologètica, totes dues obres s'escriuen «en defensa d'un col·lectiu que ha estat atacat» (1990: 17). I, a més, la de Pisan, en paraules d'Otero, «supera l'androcetrisme vigent» (1990: 17). Complementa la introducció i la nota de la traducció, una cronologia de les obres de Christine de Pisan.

Cinc anys més tard, el 1995, la doctora Marie-José Lemarchand traduí el llibre al castellà (per a la col·lecció «Biblioteca Medieval» de Siruela) en una magnífica edició que reproduïx la majoria de miniatures que acompanyaven el text original. A més d'introduir l'escriptora i de contextualitzar l'obra, a la «Nota sobre la traducció» justifica l'elecció del manuscrit original en què s'ha basat: «malgrat que he acarat la versió francesa amb els manuscrits 608, 609/1178 i 1179 de la Bibliothèque Nationale, en molts casos he preferit seguir la versió anglesa, basada en el manuscrit Harley 4431 de la British Library, que té l'avantatge de ser autògraf i, a més, revisat per l'autora cap al 1410.»² (2000: 59). A més, Lemarchand explica que, sense desvirtuar-ne el sentit, ha procurat modernitzar aquest text que encadena un discurs culte amb diàlegs suposadament transcrits de la llengua oral. Per tot plegat, «he descartat tant els arcaïsmes com els cultismes, tan propis de l'època; com també, tot i la modernitat de les idees de molts passatges, he evitat recórrer als termes que sonen excessivament moderns» (2000: 59). L'edició del 2000 de Siruela incorpora una «Nota a la segona edició», en què Lemarchand agraeix les crítiques que han saludat la primera i explica que, sempre que revisa una traducció, recorda el sòlid consell de Martí de Riquer: «el fet de no renunciar mai a la sorprenentment capacitat de millorar que té qualsevol traducció si retornes una i altra vegada a l'original.» (2000: 57).

Catorze anys després de la traducció catalana, nou després de la castellana i set després de la italiana de Patrizia Caraffi a partir de la versió anglesa d'Earl Jeffrey Richards, el 2004 arribà la traducció gallega *A cidade das mulleres*, en una acurada edició de la nova col·lecció «As Letras das Mulleres» que promouen la Xunta de Galicia i l'editorial Sotelo Blanco de Santiago de Compostela. La traducció de Pisan, a càrrec de Susa Blanco Montecados, és el primer volum de la col·lecció que es va crear amb el doble objectiu de «posar en descobert la veu pròpia de les dones al llarg de la història i divulgar les obres destacades del pensament feminista i de creació literària de les nostres companyes de segles passats» (2004: 10). Inclou títols com *Vindicación dos dereitos* (2004), de Mary Wollstonecraft, o *Un cuarto de seu* (2005), de Virginia Woolf. El text de Pisan va

2. Les traduccions del castellà i el gallec són de l'autora de l'article.

acompanyat d'una introducció de la catedràtica d'història medieval de la Universitat de Santiago de Compostela Maria Carmen Pallares Méndez. Hi incorpora un apartat, «A toma de conciencia das mulleres na Galicia do século xv», en què fa una revisió panoràmica dels espais domèstics femenins gallecs de l'època a partir de documents notarials com testaments, capitulacions matrimonials, etc. En una nota a peu de pàgina, la traductora, Susa Blanco Montecedos, explica que la seva versió és fruit de l'original en francès modern de Thérèse Moreau i Éric Hicks de 1986. Afegeix que ha fet ús de les notes a peu de pàgina de la versió castellana de Marie-José Lemarchand.

A partir de l'ímpetu de les edicions crítiques dels setanta de Monica Lange i Maureen C. Curnow, *La ciutat de les dames*, de Christine de Pisan, es recupera a Europa als anys vuitanta i a l'Estat espanyol als anys noranta del segle passat. Malgrat que brillava entre la intel·lectualitat del seu temps i era honorada per la ciutadania, Pisan, com tantes d'altres, fou oblidada a mesura que passaven els segles. Amb l'ajuda dels moviments literaris feministes que maldaven per desmuntar la teoria de l'orfenesa de l'escriptura femenina, la segona meitat del segle xx li retornà la glòria perduda. La recuperació de *La ciutat de les dames* ha estat clau per a la història de la literatura universal, perquè no tan sols exemplifica estratègicament la transició entre l'edat mitjana i el Renaixement, entre la tradició i el progrés, sinó també perquè la originalitat dels models femenins triats posa de manifest el feminisme de l'obra.

2. Terra d'elles, de Charlotte Perkins Gilman

Neboda-neta de l'abolicionista Harriet Beecher Stowe, autora de *La cabana de l'oncle Tom*, Charlotte Perkins Gilman nasqué el 3 de juliol de 1860 a Hartford, Connecticut, i visqué una infantesa i joventut difícils a Rhode Island, en el típic context purità de Nova Anglaterra. De ben jove, començà a escriure poemes i a teoritzar sobre el paper prescrit de submissió de les dones. El 1884 es casà amb Charles Stetson, un artista de Providence, i intentà compaginar la vida intel·lectual i el matrimoni. Al cap d'un any de casada, el 23 de març de 1885, nasqué la seva filla Katherine i, poc després, caigué en una forta depressió. La ingressaren un mes al sanatori del Dr. Weir Mitchell. El 1887 renuncià a la vida familiar: es divorcià del marit i li deixà la filla. El 1890 es traslladà a Califòrnia i empenyé una nova vida com a dona intel·lectual.

De les ganes de revenja contra el Dr. Mitchell i aquesta mena d'especialistes i de la consciència del paper destructiu del matrimoni per a les dones del seu segle, va néixer la primera narració que l'ha feta mundialment coneguda, *The yellow wallpaper*, que conta amb supèrbia precisió dramàtica la història del col·lapse mental d'una dona. Vista en el seu temps com una obra de terror a l'estil d'Edgar Allan Poe, *The yellow wallpaper* és més que això, com apunta Elaine R. Hedges: «és un document feminista, que tracta de política sexual, en un temps en el qual pocs escriptors se sentien amb llibertat de fer-ho, si més no amb la mateixa sinceritat.» (1982: 37). Durant més de quatre dècades Gilman no deixà mai de treballar en múltiples causes per a les dones: des d'impartir conferències sobre el socialis-

me i la llibertat del gènere femení o crear una revista pròpia fins a escriure copiosament assaigs i obres de ficció. Tot acabà el 17 d'agost de 1935, en declarar-se-li un càncer i escollir el cloroform per no ser una càrrega.

Després de dècades d'oprobri, la primera redescoberta de Gilman s'esdevingué el 1956 amb un article del crític Carl N. Degler a la revista *American Quarterly*, i la segona, la definitiva, la que li reportà els honors i la glòria que es mereixia, el 1973, amb la reimpressió de *The yellow wallpaper* per part de l'editorial The Feminist Press. Acompanyada de l'esclat dels estudis de gènere i la profusió de traduccions a les editorials catalanes dels anys vuitanta, Charlotte Perkins Gilman arribà per primera vegada a Catalunya i a l'Estat espanyol el 1982, en una acurada traducció al català d'*El paper de paret groc* (obra avui descatalogada i introbable) de la poeta i traductora Montserrat Abelló per a la intrèpida editorial La Sal, la qual inclou el famós epíleg d'Elaine R. Hedges de la tan preuada edició del 1973. Es tracta d'un dels paratextos més citats d'aquesta obra, ple de dades inèdites fins aleshores. Les vint pàgines que ocupa són indispensables per a cobrir els anys de maltractament històric que va rebre el text, que n'ocupa vint-i-cinc.

El 1996, *El empapelado amarillo* es traslladà a la llengua castellana, conjuntament amb una altra narració de l'autora, *La wisteria gigante*, en una edició bilingüe de la col·lecció «Taller de Estudios Norteamericanos» de la universitat de Lleó. La introducció, les notes i la traducció són a càrrec de Victoria Rosado Castillo. Acompanya el text un pròleg de Bárbara Ozieblo Rajkowska. Així mateix, l'antologia *Cuando se abrió la puerta. Cuentos de la Nueva Mujer*, que edità Alba Editorial el 2008, recupera la traducció d'*El empapelado amarillo* de Rosado Castillo. El 2001, una nova versió del text, de Jofre Homedes Beutnagel, s'inclougué a l'antologia *Cinco mujeres locas*, de la qual Miquel Berga tingué cura per a l'editorial Lumen. El 1999, Edicions Xerais editava la versió gallega del text a l'antologia *Fenda, loucura e Morte*, prologada i traduïda per María Xosé Queizán.

Després d'*El paper de paret groc*, el 1898 Gilman publicà *Women and economics*, llibre de text dels anys vint traduït a set llengües que ataca el sistema econòmic i social que esclavitzava les dones. El 2008, més d'un segle després de la seva publicació, la Universitat de València l'edità en castellà amb un estudi crític i traductològic d'Empar Barranco Ureña. Malauradament encara no ha estat traduït al català. Estretament relacionats amb el tema de l'economia i la dona, segueixen *Concerning children* (1900), *The home: its work and influence* (1903), *Human work* (1904) i *The man-made world: or our androcentric culture* (1911), títol que per primera vegada utilitza la paraula *androcentrisme*.

Entre 1909 i 1916, Charlotte Perkins Gilman edità i escrigué íntegrament la revista mensual de trenta-dues pàgines *The Forerunner*, que buscava fusionar idees socialistes i feministes. Inclou articles crítics, comentaris i observacions, ressenyes de llibres, assaigs, poesies i obres de ficció. Des que sortí a llum, el novembre del 1909, fins que deixà de fer-ho, el desembre del 1916, cada any publicà un o dos llibres en fascicles. Ann L. Lane apunta que *The Forerunner* s'acabà «quan Gilman decidí que ja ho havia dit tot» (1979: vi). Entre les novel·les

publicades a la revista hi trobem: *What Diantha did* (1910), *The crux* (1911), *Moving the mountain* (1911), *Mag-Marjorie* (1912), *Won over* (1913), *Benigna Machiavelli* (1914), *Herland* (1915) i *With her in our land* (1916). D'aquests títols, n'hi ha tres d'utòpiques: *Moving the mountain*, *Herland* i *With her in our land*.

Amb l'explosió dels estudis de gènere els anys setanta, el 1979 Pantheon Books edità la versió completa de *Herland*, lúcida utopia feminista, amb una introducció d'Ann J. Lane. Lane fa un estudi comparatiu de *Herland* i les utopies gilmanianes redactades abans i després, *Moving the mountain* i *With her in our land*. Escrita el 1911, *Moving the mountain* explica la història de John Robertson, qui, en un viatge al Tibet el 1910, cau en un precipici i perd la memòria fins que la seva germana el troba trenta anys després. A la tornada, són els anys quaranta, tot ha canviat: s'hi ha establert «una petita utopia», dones i homes viuen junts amb igualtat d'oportunitats en un món humanista i socialista.

Escrita cinc anys després, el 1916, *With her in our land*, protagonitzada per dos dels personatges principals de *Herland*, se situa temporalment just després de l'esclat de la Primera Guerra Mundial, quan Van, un dels exploradors, i Ellador, una de les amazones, visiten el món del primer, que és un quadre del món contemporani. Com suggereix Lane sobre aquesta obra, afirmació aplicable a tots els llibres de Gilman, «malgrat que és típic de l'època, l'opinió sobre la població immigrant, negra i jueva és, de vegades, pertorbadora i, de vegades, ofensiva, tot i la intel·ligent caracterització dels personatges» (1979: xvii). Lane també tracta la influència de *Herland* en altres utopies dels setanta, com ara *The dispossessed* (1974) d'Ursula le Guin, *From the legend of Biel* (1975) de Mary Staton, *Women on the edge time* (1976) de Marge Pierce, o *L'home femella* (1975) de Joanna Russ (traduïda al català el 1984 a càrrec de Maria Sara Fons i Fleming). Explica Lane que «moltes de les idees d'aquests llibres recorden les qüestions plantejades a *Herland*» (1979: xx): l'ús de la persuasió i el consens per a mantenir l'ordre social, la igualtat de classes, la manera comunal d'educar les criatures, la relació mare-criatura i la llar ideal com a models d'institucions socials, etc.

A diferència de *Moving the mountain*, en què les dones han aconseguit la igualtat amb els homes, a *Herland* Gilman dissenya una societat exclusivament femenina aïllada en algun lloc d'Amèrica del Sud. No es tracta, per dir-ho com Elizabeth Russell, d'una «utopia estàtica» (1987: 15), o com Eulàlia Lledó, «d'un món congelat en una instantània» (2002: 18), sinó d'una societat que té al darrere més de dos mil anys d'evolució i progrés sense dependències del sexe masculí, que òbviament no és cap model de referència. En aquesta terra fèrtil, de climes variats i saborosos fruits, tres milions d'amazones viuen en comunitat i basen la seva convivència en la sororitat, la cooperació i la comunió amb la naturalesa. Amb el temps totes plegades han desenvolupat uns valors i uns sentiments propis, lluny de la contaminació masculina. Les amazones es reproduïxen per mitjà de la partenogènesi i la seva religió és el «panteisme matern». Els dos eixos de comportament que regeixen la terra d'elles són, com apunta Lledó (2002: 20), «el pacifisme i l'exclusió de la violència com a resposta davant el conflicte». Com es pot veure pel contingut del llibre, *Herland* és un text únic dins del llegat ideolò-

gic i literari femení. Gràcies a l'edició de 1979, es començà a traduir a altres llengües.

Vuit anys després de l'edició anglesa de Lane i cinc anys després de publicar *El paper de paret groc* de la mateixa Gilman, el 1987 l'editorial barcelonina La Sal repetí autora i tragué al carrer en castellà *El país de ellas. Una utopía feminista*, amb una introducció de l'especialista en literatura utòpica Elizabeth Russell i una traducció d'Helena Valentí. Exiliada voluntàriament a Anglaterra durant una dècada, on va viure l'onada feminista dels seixanta, Valentí conreà la traducció com a guanyapà, amb autors tan cèlebres com William Blake, Najib Mahfuz o Doris Lessing. De retorn a Catalunya, el 1974, Valentí compaginà la traducció amb la creació pròpia fins que morí el 1990, a cinquanta anys. Traductora del recull de narracions *Un home casat i altres crueltats* (1984) i *La garden party i altres contes* (1989), de Katherine Mansfield, i *Al far* (1984) i *Una cambra pròpia* (1985), de Virginia Woolf, no és estrany que a la mateixa època, el 1987, se li encarregués *El país de Ellas*, de Charlotte Perkins Gilman, un altre text fundacional dels estudis feministes.

A la introducció, Russell remarca la importància de traduir *El país de ellas* perquè «no tan sols és un al·legat a favor dels drets de la dona, sinó també un atac contra les virtuts de l'«etern femení»: la modèstia, la paciència, la submissió, valors representats a la figura de l'àngel de la llar, que no era res més que el desig masculí» (1987: 17). Així mateix, en destaca «dos aspectes que enterboleixen el plaer de la seva lectura» (1987: 17). D'una banda, els prejudicis racials que tenyeixen l'obra. Les amazones de *Terra d'elles* són de raça ària i, en el text, sempre s'hi reflecteix la superioritat d'unes races sobre unes altres. Això tindria les arrels en les creences darwinianes de Gilman. De l'altra, les opinions de l'autora sobre la sexualitat. En aquest món idíl·lic impera l'asexualitat. No hi ha lloc per a les relacions lesbianes: «dos mil anys de desús els ha fet perdre gairebé tot desig sexual i tota l'energia que pugui manifestar-se es recanalitza immediatament cap al treball reproductiu.» (1987: 18). Malgrat aquest parell de punts negres, la lectura d'*El país de ellas* és jovial, com deixen ben clar les primeres frases de la introducció de Lane, qui ressalta el poder de l'humor gilmanià en tant que «mètode de crítica social» (1979: v).

El 2000 l'editorial Abraxas tragué al carrer una altra versió castellana de *Herland* amb el títol *Dellas*, aquest cop a càrrec del traductor Jorge A. Sánchez. *Dellas* té dues introduccions: la de Russell, que ja incorporava la traducció de Valentí, i una de Barbara H. Solomon. Com Lane, Solomon fa èmfasi en el fet que la ficció utòpica fou realment el gènere ideal «per tal que Gilman exposés les seves creences i dissenys de reforma» (2000: 13). L'escriptora americana assevera a *Dellas* que «els objectius de Gilman eren instruir, qüestionar, estimular la reavaluació, potser pel contrast, i entretenir. I ho va aconseguir» (2000: 13). Un altre punt que remarca és la fixació de Gilman per la roba. A diferència de les nord-americanes i europees de l'època, les amazones de *Dellas* vesteixen de manera simple i sense ornaments, ni barrets amb plomes, ni tocats ni materials luxosos. Val a dir que Gilman dedicà dotze articles a la manera de guarnir-se del gènere femení de l'època, publicats a la revista *Forerunner*, els quals coincidiren

amb els fascicles de *Dellas*. L'autora es postula obertament contra les cotilles de balenes, les sabates estretes i els enagos sota la faldilla, perquè, com apunta Solomon (2000: 16), «els impedia dedicar-se a activitats físiques normals, reforçant els convencionalismes de la literatura, la pintura i els anuncis, que les retratava com a delicades criatures només aptes per a viure a la llar».

Dos anys després de la segona traducció castellana, el 2002, Laertes publicà *Terra d'elles* al català. Jordi Vidal Tubau en fou el traductor. Eulàlia Lledó tingué cura de l'edició i redactà el documentat pròleg. D'entrada, Lledó presenta el llibre com una obra única, amb una clara antecessora, *La ciutat de les dames*, de Christine de Pisan. També repassa els títols més destacats posteriors a Gilman de relats de mons de dones, des de *Las guerrilleras*, de Monique Wittig (traduïda al castellà el 1969), *L'home femella*, de Joanna Russ (traduïda al català el 1984), fins a *El cuento de la criada*, de Margaret Atwood (traduïda al castellà el 1985).

Lledó assevera que la utopia de Gilman és «un cant a la diferència» (2002: 19), que respon a una doble hipòtesi. D'una banda, com podrien ser les dones si no es veiessin obligades a relacionar-se amb homes. De l'altra, com serien les relacions entre els sexes si homes i dones visquessin en un món d'igualtat real. Tot plegat narrat des de fora, amb un intent d'objectivitat: el relat en primera persona d'un sociòleg, un dels tres exploradors que entren en contacte amb aquesta comunitat, el qual és, segons la prologuista, «el semi-semi, ni el feminista, ni el misogin: el "normal"» (2002: 25). El fet que el narrador escollit sigui extern, però que ara convisqui amb les protagonistes, possibilita la comparació entre els dos mons. D'aquesta manera, sovint les amazones plantegen preguntes *innocents*, no exemptes d'ironia, i posen en qüestió tòpics i contradiccions que encara avui vivim: per què les lleis no es renoven constantment? Com és que les dones perden el nom quan es casen? Per què les dones pobres tenen més criatures i treballen fora de casa i les riques en tenen menys i disposen de criada a casa? Com és que hi ha guerres? Per què els exploradors sempre exclouen les dones del seu món?

Com fan notar Russell i Lledó als pròlegs (i Valentí, Sánchez i Vidal en les traduccions), el text de Gilman aconsegueix posar en descobert de manera magistral l'androcentrisme de la llengua. Així doncs, l'ús del genèric masculí es converteix en font de confusió, buscada per l'autora. Entre d'altres, ho expliciten dos magnífics passatges. El primer versa sobre com una de les amazones protagonistes fa evident a un dels exploradors que la paraula *home* fa imperceptibles les dones (2002: 108):

—Cap home no treballaria si en tingués necessitat— va confessar en Terry.

—Cap home? Voleu dir que aquesta és una de les vostres diferències sexuals?

—És clar que no! —es va afanyar a dir ell—. Vull dir que cap home o dona no treballaria sense un estímul. La competència és la... força motriu, saben?

—Nosaltres no en tenim —van explicar pausadament— i per això ens costa d'entendre. Voleu dir, per exemple, que cap de les vostres mares no treballaria per a les seves criatures sense l'estímul de la competència?

El segon, parlant de gats i gates i gossos i gosses, i de com de perilloses poden ser les mossegades dels animals domèstics en les criatures, passa el mateix amb la paraula *nen* (2002: 97):

—Em sap greu haver d'admetre —els va dir— que el gos, amb nosaltres, és l'animal més propens a les malalties... després de l'home. I pel que fa al caràcter, sempre hi ha gossos que mosseguen persones, sobretot canalla.

(...)

—Hem entès que teniu cura d'un animal, mascle i sense acoblar, que mossega infants? Quants n'hi ha sisplau?

—Milers... en una gran ciutat —va dir en Jeff—, i gairebé totes les famílies del país en tenen un.

En Terry va intervenir.

—No es pensin que tots són perillosos; no arriben a un de cada cent els que alguna vegada mosseguen algú. A més, són els millors amics dels infants; hi ha moltes possibilitats que un nen tingui un gos per jugar.

—I les nenes? —va preguntar la Somel.

—Les nenes? Bé, també els agraden —va dir, però li va flaquejar una mica la veu.

Coda

Entre Christine de Pisan, primera escriptora d'una ginecotopia, i Charlotte Perkins Gilman, autora d'una de les més celebrades del gènere, s'escolen moltes centúries i moltes obres volgudament silenciades. Recuperar «mares ideològiques», com Pisan i Gilman, i recordar narracions fundacionals del feminisme utòpic, com *La ciutat de les dames* i *Terra d'elles*, posa en relleu la importància del *mestratge* i la *influència*, per tal de refer la memòria de l'escriptura femenina i superar-ne l'orfenesa crònica, tants anys suportada. En aquest sentit, cal remarcar la gran necessitat de rescatar de l'oblit figures simbòliques i reconèixer la seva grandesa en un intent d'emmirallar-nos-hi, de connectar-hi artísticament, perquè, com apunta Maria-Mercè Marçal, «tan lluny de la mimesi homogeneïtzadora, com de la idolatria paralitzadora o de l'enveja estèril, la dona *autoritat* esdevé, doncs, punt de referència central, meditació inestimable, palanca eficaç per al propi desig» (2004: 169).

Per acabar, si els textos d'aquestes «dones autoritat» són remots en el temps, és gràcies a la traducció que podem recuperar-los i donar-los veu i valor. La traducció esdevé, doncs, la gran còmplice de la redescoberta i divulgació de textos clàssics del feminisme. Aquest és el cas de les dues obres presentades aquí. Escrita el 1405, *La ciutat de les dames* arribà al públic català el 1990 i, escrita el 1915, *Terra d'elles* ho féu el 2001. Al castellà s'invertí la recepció, primer desembarcà *El país de ellas*, el 1987, i després *La ciudad de las damas*, el 1995. El llibre de Pisan es traduí al gallec el 2004, mentre que el de Gilman encara no ho està. Val a dir que resten inèdites altres novel·les, assaigs i poesia d'aquestes autores que demanen urgentment ser traslladades. Per tal de mostrar que en la tradició literària femenina «els llibres es continuen els uns als altres, tot i que tenim el costum

de jutjar-los separadament», per dir-ho com Woolf a l'inici d'aquest article, ens calen més projectes de reescriptura i difusió sòlids. Per descomptat, la traducció hi juga el millor paper.

Bibliografia

- BACARDÍ, Montserrat; GODAYOL, Pilar (ed.) (2011). *Diccionari de la traducció catalana*. Barcelona: Eumo.
- GILMAN, Carlote Perkins (1979). *Herland. A lost feminist utopian novel*. Nova York: Pantheon Books. [Introducció: Ann J. Lane].
- (1982). *El paper de paret groc*. Barcelona: La Sal. [Epíleg: Elaine R. Hedges] [Traducció: Montserrat Abelló].
- (1987). *El país de elles. Una utopía feminista*. Barcelona: La Sal. [Introducció: Elizabeth Russell] [Traducció: Helena Valentí].
- (1991 [1935]). *The living of Charlotte Perkins Gilman. An autobiography*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- (1996). *El empapelado amarillo. La wisteria gigante*. Lleó: Universidad de León. [Introducció, notes i traducció: Victoria Rosado Castillo].
- (1999). «O papel de parede amarelo». A: BLIXEN, Karen; Charlotte Perkins GILMAN, Emilia PARDO BAZÁN. *Fenda, loucura e morte*. Vigo: Edicions Xerais. [Pròleg i traducció: María Xosé Queizán].
- (2000). *Dellas. Un mundo femenino*. Barcelona: Ediciones Abraxas. [Introducció: Barbara H. Solomon] [Pròleg: Elizabeth Russell] [Traducció: Jorge S. Sánchez].
- (2001). «El papel de pared amarillo». A: HAWTHORNE, Nathaniel; Charlotte Perkins GILMAN; William FAULKNER; Eudora WELTY; Truman CAPOTE. *Cinco mujeres locas. Cuentos góticos de la literatura norteamericana*. Barcelona: Lumen. [Edició i introducció: Miquel Berga] [Traducció: Jofre Homedes Beutnagel].
- (2002). *El tapiz amarillo*. Mèxic D. F.: Siglo xx. [Traducció: Marga Glantz].
- (2002). *Terra d'elles*. Barcelona: Laertes. [Pròleg: Eulàlia Lledó] [Traducció: Jordi Vidal Tubau].
- GUSTÀ, Marina (2009). «Els estudis de literatura d'autora a Catalunya». A: CASSANY, Enric (ed). *Gènere i modernitat a la literatura catalana contemporània*. Lleida: PUNCTUM & GELCC.
- LLEDÓ, Eulàlia (1997). *Dona finestrera. Escritores com catedrals*. Barcelona: Laertes.
- MARÇAL, Maria-Mercè (2004). *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Barcelona: Proa. [Edició: Mercè Ibarz.].
- PIZAN, Christine de (1990). *La ciutat de les dames*. Barcelona: Edicions de l'Eixample. [Introducció i traducció: Mercè Otero i Vidal].
- (1995). *La ciudad de las damas*. Madrid: Ediciones Siruela. [Introducció i traducció: Marie-José Lemarchand].
- (2004). *A cidade das mulleres*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco. [Introducció: M. Carmen Pallares Méndez] [Traducció: Susa Blanco Montecelos].
- (2004 [1997]). *La città delle dame*. Roma: Carocci. [Introducció i traducció: Patrizia Caraffi].
- OTERO I VIDAL, Mercè (2003). «¿Una ciudad de la damas sin libertad?». *Arenal* 10:1, p. 33-40.
- PENELAS, Lluïsa; PORQUERES, Bea (ed.) (2000). *La ciutat de les dames*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.

- RICH, Adrienne (1993). *Sobre mentiras, secretos y silencios*. Barcelona: Icaria. [Tradució: Margarita Daltón].
- RIVERA GARRETAS, María-Milagros (1990). *Textos y espacios de mujeres (Europa siglos IV-XV)*. Barcelona: Icaria.
- RUSSELL, Elizabeth (2007). «Somnis d'utopies». A: *Dia Internacional de les Dones 2006*. Barcelona: Institut Català de les Dones.
- (ed.) (2009). *Trans/Forming Utopia. Looking forward to the end*. Vol.1. Berna: Peter Lang.
- WOOLF, Virginia (1996 [1985]). *Una cambra pròpia*. Barcelona: Deriva.